

KRONIKA

Knygos

Immanuelio Kanto etikos aktualumas

Vilija Zeliankienė

Neseniai pasirodžiusi Vilniaus pedagoginio universiteto profesorės Jūratės Baranovos monografija *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* (VPU leidykla, 2004) yra šiuolaikinės etikos studija, kurioje apibendrinti ilgalaikiai autorės Vakarų moralės filosofijos tyrinėjimai. Iki šiol Lietuvoje labai maža tyrimų, skirtų šiuolaikinei etikai arba moralės filosofijai, nors jų aktualumu netenka abejoti, žinant, kaip sparčiai Vakaruose plėtojasi šiuolaikinė etinė mintis ir kinta sociokultūrinis moralinės praktikos kontekstas, taip pat suvokiant fundamentalią etikos sprendimų reikšmę visoms konkrečioms žmogiškosios veiklos sritims, įskaitant ir ugdymą. Ši monografija – bene pirmoji išsami XX a. moralės filosofijos studija Lietuvoje, kurioje savitai – iš dialogo su Kantu perspektyvos – analizuojama pastarojo šimtmečio Vakarų etinės minties sklaida. Tai jau aštuntoji prof. dr. J. Baranovos išleista knyga, išsiskirianti iš ankstesniųjų tuo, kad čia pirmenybė teikiama *teorijai*, o ankstesnės knygos parašytos atliepiančios profesorei, kaip pedagogei, svarbius *ugdymo praktikos* poreikius ir yra netradiciniai filosofijos vadovėliai (*Politinė filo-*

sofija (1995), *Filosofinės etikos chrestomatija XI–XII kl.* (1998), *Istorijos filosofija* (2000), *Filosofija XI–XII kl.*, bendraautoris – T. Sodeika (2002), *Etika: filosofija kaip praktika* (2002), *Filosofinė etika: Aš ir Tu* (2004), *Filosofinė etika: prasmė ir laisvė* (2004)), praturtinę filosofijos ir etikos mokymo Lietuvos aukštosiose ir vidurinėse mokyklose patirtį. Visos čia minėtos knygos atskleidžia bendrą filosofijos profesorės pastangų linkmę: sieti filosofinius tyrinėjimus su edukaciniais uždaviniais, teoriją su praktika, filosofiją – su moraliniu rūpesčiu pasirinkti sąmoningą ir atsakingą gyvenimo poziciją. Daugiausia dėmesio savo knygose autorė skiria praktinės filosofijos problemoms, kurios naujojoje monografijoje *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* svarstomos apibendrinant naujausias šiuolaikinės etinės žiūros perspektyvas.

XX amžius – tai perspektyvizmo epocha, kurioje pripažįstama nuomonių, teorijų, vertybių ir pozicijų įvairovė. Tokiu pliuralistiniu kontekstu tampa ypač problemiškas moralės normų sprendimo klausimas. Šis klausimas aktualus ne tik moralės teoretikams, bet ir peda-

gogams, sprendžiantiems jaunosios kartos dorinio ugdymo uždavinius, kadangi ugdytojai turi aiškiai reflektuoti ir pagrįsti savo etinę poziciją ir keliamus ugdymo tikslus. Šiuolaikinėje visuomenėje kalbėjimas apie moralę ir jos ugdymą tampa problemiškas todėl, kad nebeturime bendro moralę grindžiančio „prasmės horizonto“ (Ch. Taylor) arba bendro autoriteto (šventų tekstų, religinių ir socialinių tradicijų, iškilų asmenybių), kuriuo remiasi tradicinės visuomenės etika. Šiuolaikinė moralės filosofija atmeta galimybę objektyviai pagrįsti dorovės normas remiantis ir kitais (mokslo, teisėtvarkos) autoritetais, pabrėždama aiškia, dar D. Hume'o nužymėtą, normos ir fakto, vertybės ir realybės, to, kas *turėtų būti*, nebendramatiškumo tam, kas *yra*, takoskyrą (o juk mokslas turi reikalą būtent su faktais). Tuo pačiu iškyla radikalus klausimas: ar apskritai įmanoma objektyviai pagrįsti dorovės normas, moralines vertybes ir pačią etiką? Jeigu įmanoma, kaip tai padaryti? O gal doroviniai sprendimai yra tik subjektyvūs individo apsisprendimai, todėl teisūs tie, kurie išpažįsta etinį reliatyvizmą? Knyga *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* skatina kelti ir svarstyti šiuos ir kitus pamatinius etikos klausimus.

Kaip žinoma, pastaruoju laikotarpiu Vakaruose dominuoja etinio reliatyvizmo tendencijos, o jos nepalankios doriniam ugdymui. Jaunimui vengiama kalbėti apie vertybes, formuoti pozityvias dorines nuostatas, tai paliekama kiekvieno asmeniniam apsisprendimui. O formuoti Lietuvoje jaunuolių dorinę poziciją (V. Aramavičiūtė) skiriama daug dėmesio, siekiama brandinti mokinių dorinę sąmonę (Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios dorinio ugdymo programos) remiantis tam tikrais normatyviniais principais, tačiau jų teoriniams pagrindams reikia filosofinės refleksijos. Aptariamoji J. Baranovos studija *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* gali

būti vertinga Lietuvos edukologams, ieškantiems gilesnio koncepcinio ir metodologinio dabartinio dorinio ugdymo arba auklėjimo platesniu Vakarų etikos tradicijos kontekstu pagrindo.

Šiuolaikinėje etikos teorijų įvairovėje pristatomos monografijos autorei pavyko aptikti *centrinę atramos tašką* ir orientyrą šių dienų moralinei refleksijai: tai – Immanuelio Kanto etika. Ne vienam skaitytojui gali pasirodyti gana netikėta tokia šiuolaikinės etinės minties raiškos kaip *pokalbio su Kantu* interpretacija: netikėta todėl, kad šioje mokslinėje monografijoje etika traktuojama ne kaip mokslas, o kaip mąstytojų *pokalbis*, o dar labiau netikėta, kad visos naujosios etinės pozicijos aiškinamos *santykiu su kantiškąja etika*, nors daugelis jų siekė paneigti Kanto etikos pagrindus. *Ivade* pati autorė paaiškina knygos atsiradimo idėją, jos koncepciją ir formuluoja savo pagrindinę hipotezę: „Knygos autorė bando įrodyti, kad nė vienas žymus XX a. moralės filosofas negalėjo išvengti pokalbio su Kantu, nesvarbu, ar jis sekė Kantu, ar polemizavo su juo, ar neigė jį, ar stengėsi jo nepastebėti“ (p. 11–12). Išsamus monografijoje atliktas XX amžiaus moralės filosofijos diskurso tyrimas įtikinamai patvirtina šią pradinę autorės išvalgą ir leidžia priėti prie išvados, kad, nepaisant istorinio nuotolio, „pokalbis su Kantu vis dar tebėra gyvas... Nėra tradicijos, kuri nepastebėtų Kanto“ (p. 12). Taigi studija *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* patvirtina kitų I. Kanto filosofijos tyrėjų, paminėtų šios knygos *Ivade* (Degučio, Šliogerio ir kt.) ir jame nepaminėtų, požiūrį į originalios Immanuelio Kanto filosofijos nemažėjantį aktualumą.

Visų pirma gali būti netikėta tai, kad į etiką šioje mokslinėje studijoje žvelgiama ne kaip į mokslą, o kaip į mąstytojų *pokalbį*. Filosofija, anot autorės cituojamo amerikiečių filosofo R. Rorty, yra ne tyrimas (t. y. mokslas), o žmo-

nijos pašnekesys; tokia dialoginė filosofijos samprata, kurios laikosi ir autorė, būdinga ne tik R. Rorty, bet ir kitiems Vakarų bei Lietuvos mąstytojams, pvz., H. G. Gadameriui, M. Buberiui, E. Levinui, A. Maceinai, A. Šliogerui, T. Sodeikai ir kt.; ji leidžia paaiškinti filosofijos begalinę įvairovę, prieštaravimus ir savitumą, palyginti su moksliniu pažinimu, tuo kartu – suvokti filosofinės minties plėtotę kaip teorinėje plotmėje vykstančio gyvo mąstančiųjų pokalbio išdavą, kurioje įmanomas skirtingų mąstytojų kartų susitikimas. Taip suprasdami filosofijos esmę – kaip dialogo vyksmą – galime aiškiau suvokti ir pagrindinę knygos *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* idėją: parodyti, kad knygoje analizuojama, kodėl I. Kantas XX a. moralės filosofiniame diskurse tebėra išskirtinė figūra, kurio neapeina nė vienas iškilus šiuolaikinis etikos mąstytojas. Galima pridurti, kad dialogas yra ne tik nuo Platono laikų besiplėtojančios filosofinės minties raiškos būdas, bet jis dabar yra bene vienišelis konstruktyvus ir visiems priimtinas praktinis normų pagrindimo būdas, kadangi šiuolaikinėje visuomenėje sprendžiant etikos klausimus grindžiamąją reikšmę turi racionalus (filosofinis) diskursas. Žvelgiant į pastarojo šimtmečio moralės filosofiją, analizuojamą J. Baranovos monografinėje studijoje, – jis svarbiausias XX a. moralės filosofų dialogo partneris.

Ši pirminė išvalga, autorės teigimu, paskatino naujos knygos idėją ir lėmė jos sisteminę organizacinę struktūrą: monografijoje aptariamos visos pagrindinės XX amžiaus etikos kryptys – metaetika, deskriptyvizmas, fenomenologinė bei postmodernistinė etika ir neokantizmas, pristatomi svarbiausi jų atstovai išryškinant pastarųjų pozicijų santykį su kantiškąja etika, pateikiama plati XX amžiaus etikos idėjų ir teorijų panorama, todėl *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu*, nors

ir neskirta tiesiogiai didaktiniam tikslui, yra paranki knyga aukštųjų mokyklų studentams studijuoti šiuolaikinę etikos istoriją.

Šis požiūris į šiuolaikinės etikos istoriją kaip atsaką į Kanto iškeltus sisteminio tyrimo klausimus ir organizuoja monografijos struktūrą: *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* autorė ją interpretuoja kaip *filosofinį pokalbį* su Immanueliu Kantu. Išskeldama „kantiškojo žvilgsnio“ moralės filosofijoje svarbą, kurio negalėjo aplenkti nė vienas vėlesnių kartų mąstytojas, knyga skatina skaitytojų kritinę moralinę refleksiją, kurios šviesoje mes galime aiškiau suvokti tiek šiuolaikines etines pozicijas, tiek ir asmeninę etinės žiūros perspektyvą.

Radikaliai iškeliamas dorovės objektyvaus pagrįstumo klausimas. Šiuolaikinėje moralės filosofijoje atmetami tradiciniai bandymai pagrįsti dorovės normas *autoritetu* (nesvarbu, ar tai būtų šventraščio, visuomenės tradicijų, įžymių asmenų, teisėtvarkos, ar net paties mokslo autoritetas) kaip besiremiantys logiškai ydinga prielaida, kad moralines vertybes bei normas galima išvesti iš tikrovės faktų arba pavyzdžių, todėl esminis vaidmuo sprendžiant etikos problemas teorijoje ir praktikoje teikiamas *racionaliam diskursui*. Monografija atveria plačią šiuolaikinės Vakarų etinės minties diskurso, į kurį įsitraukęs skaitytojas gali aiškiau suvokti savo paties dorovinę poziciją bei etinės žiūros perspektyvą ir pats refleksyviai įsitraukti į „nesibaigiantį filosofinį pokalbį“, erdvę (p. 11).

Vakaruose egzistuojančioje etinių teorijų įvairovėje autorei pavyko aptikti centrinę ašį, apie kurią telkiasi šiuolaikinės moralės filosofijos diskursas: tai – Immanuelio Kanto etika. Tokia struktūra, anot autorės, „nurodo platesnį XX amžiaus moralės filosofų koncepcinį pasiskirstymą, jiems atsigręžiant į Hume'ą, Aristotelį, Husserlį, Nietzsche'ę ir galiausiai – grįžtant atgal prie Kanto“ (p. 16) ir išryškina I. Kanto teorijos poveikį tolesnei Vakarų eti-

kos plėtotei bei jo teorijos nepraeinančią aktualumą (neokantizmas). Dabar visuotinai pripažįstama I. Kanto kritinės filosofijos lemianti *istorinė* reikšmė: tai, kad jis radikaliai pervertino tradicinės filosofijos bei etikos pagrindus ir atvėrė naują filosofinio mąstymo epochą. Tačiau monografijoje *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu* autorė įtikinamai parodo, kad I. Kanto etika *nepraranda aktualumo* Vakarų etinės minties istorijoje ir XX amžiuje tebėra gyvybinga: „Pokalbis su Kantu vis dar tebėra gyvas“ (p. 12). Šią išvadą papildo knygos *Įvado* skyriuje *Kantas ir Lietuva* autorės cituojami kiti Lietuvos filosofijos tyrinėtojai (A. Degutis, A. Šliogeris, E. Nekrašas ir kt.), pripažįstantys originalios I. Kanto filosofijos neblėstantį gyvybingumą, aktualumą, šiuolaikiškumą (p. 13–14). Šią išvadą galima pratęsti remiantis ir Lietuvos edukologų tyrimais: Diana Šileikaitė disertacijoje „Immanuelio Kanto pedagogikos sistema“ (2002) teigia, kad „Kanto pedagogikos, kaip mokslo disciplinos, potencialas ir dabar nepraranda aktualumo“, jo mąstymo universalumu galėjo remtis įvairios (net ir priešingos!) filosofijos kryptys (racionalizmas ir empirizmas, idealizmas ir pozityvizmas) ir todėl I. Kanto pažiūros aktualios ne tik filosofijai, bet ir kitiems moks-

lams, pavyzdžiui psichoanalizei (J. Baranova) ar ugdymui (D. Šileikaitė).

Reikia pažymėti, kad prof. dr. J. Baranova ypač daug nuveikė filosofijos didaktikos srityje atkuriant sovietmečiu uždraustą filosofijos mokymo Lietuvos mokykloje tradiciją: kartu su doc. dr. R. Šerpytyte ji parengė filosofijos mokymo bendrojo lavinimo mokykloje programą (1998), aktyviai dalyvavo organizuojant ir vedant kvalifikacinius seminarus, kursus, vasaros stovyklas filosofijos mokytojams, inicijavo filosofijos mokytojo specialybės VPU Filosofijos katedroje įsteigimą, parašė vadovėlį, parengė metodines rekomendacijas mokytojams pagal savitai išplėtotą originalių tekstų bei meno kūrinių interpretacijos metodiką, organizavo moksleivių filosofijos olimpiadas ir kt. Šis darbas jau subrandino vaisių: dabar parengtas nemažas būrys kvalifikuotų filosofijos mokytojų, dirbančių pagal patvirtintą J. Baranovos ir R. Šerpytės filosofijos mokymo programą, diegiančių ir plėtojančių programos autorių pradėtą darbo su originaliais tekstais mokymo metodiką, tęsiančių J. Baranovos plėtojamą filosofinės etikos mokymo tradiciją. Buvę studentai nuoširdžiai dėkingi profesorei už perteiktą patirtį, kūrybines idėjas, visokeriopą paramą ir puikų asmeninį filosofijos mokymo pavyzdį.